

Ödehus

*En sommarutställning
i Stensjö by 2013–2014*

Ödehus

Ordet är laddat.

För vissa är det tecken på förlust och samhällets misslyckande.
För andra är det resultatet av fattigdom, arvskonflikter eller en väldigt envis gamling som inte ville släppa taget.

Några ser övergivna hus som skrämmande och hotfulla,
andra ser dem som spännande upptäcktsfärder
eller skönhetsupplevelser.

Utställningen bygger på några av våra upplevelser, historier och känslor som vi har fått under arbetet med ödehusen.

Robert Danielsson, text s. 6, 7, 8, 9

Morgan Karlsson, text s. 3, 4 och fotografi s. 1, 2, 3, 4, 6, 8, 9, 10

Carola Roback, fotografi s. 5, 7, 9, 10, 11

Mats Burström, text s. 5

UTGIVARE Kungl. Vitterhetsakademien, www.vitterhetsakad.se

© 2014 Robert Danielsson, Morgan Karlsson, Carola Roback, Mats Burström och Kungl. Vitterhetsakademien, Stockholm

ISBN 978-91-7402-431-9

GRAFISK FORM OCH LAYOUT Tina Hedh-Gallant

TRYCK Edita Bobergs, Falun, 2014

Var sak har sin tid

Det sägs att var sak har sin tid.

Trots allt vet vi att inget varar för evigt.

Det finns någon som lagt ner en del av sin själ i
dessa gamla övergivna byggnader och gårdar.

Någon gång har de spelat en viktig roll.

Det finns saker omkring oss som har historier
som vi kanske inte alltid kommer att få veta något om
ifall vi inte stannar upp och försöker ta reda på vad som har hänt.
Allting har ett förflutet med glädje och sorg, blod, svett och tårar.

Men inget kommer att bli som förr igen.

Vi kallar ibland det övergivna för ödehus eller ödeplatser.

Det låter hårt och lite skrämmande.

Varför måste det vara så?

Är det kanske just ordet öde som får oss att
reagera starkare än vi borde?

Ibland väcks känslor som inte alltid ger oss svaren vi önskar.

Men det övergivna behöver inte skämmas över sitt utseende
eller förfall. Är det inte bara en del i ett naturligt kretslopp?

Även om räddningens tid är förbi,
spelar ödehuset ännu en viktig roll.

Vi kan ta till vara på den historia om vad som en gång fanns,
och orsakerna till dess öde.

Förr eller senare kommer det förflutna bara att finnas i
historieböckerna. Vem vet, kanske börjar en ny historia idag?

Krutborgen

Vid första anblicken ger byggnaden en kuslig känsla. Den ser närmast ut som en gammal medeltida borg. Men så gammal är den inte. På 1700-talet såg borgen helt annorlunda ut och användes som krutmagasin. Sverige låg i krig och på platsen tillverkades krut till kronan och kungen. Men verksamheten var riskabel och pågick avskilt från övrig bebyggelse på några holmar i Emån. Risken för explosioner på krutbruket tillhörde vardagen. Krutbruket hade en egen bönsom lästes av prästen på söndagarna. Tillverkningen upphörde år 1890 då efterfrågan på krut inte längre var lika stor. Byggnadens borglika utseende med sin sågtandade krenelering på taket kom till på 1950-talet då magasinet gjordes om till bostad. Varför byggnaden fick sitt medeltida utseende är oklart men kanske var tanken att bygga något som skulle ge känslan av att – mitt hem är min borg.

Idag tronar borgen på toppen av en grusgrop som följt av en omfattande marksanering av miljöfarliga tungmetaller. Det ser väldigt ödsligt ut och kanske är det lätt att bli deprimerad över att se en bit av vår historia bara försvinna. Men borgen håller sig envist kvar. Dess rejäla konstruktion döljer förfallet väl.

Var blev ni av? Om ödehusens lockelse

Var blev ni av, ljuva drömmar? Det frågade sig Monica Zetterlund i en sång en gång på 1970-talet. Och det tror jag många av oss frågar sig när vi som objudna gäster kikar in i ödehusens skuggor och vår. Här ligger resterna av det som en gång var någons hem där livet gick sin gilla gång.

Barnen växte upp, gick i skola och flyttade dit jobben fanns. Kvar blev de gamla. I Välfärdssverige snurrade hjulen för fullt men på landet blev det allt tommare. Handelsboden fick stänga och långsamt bredde skogen ut sig. Det blev mörkare och tystare. Så småningom kom huset att stå tomt.

Helt tomt är nu inte huset. Det är förvisso övergivet, men vi ser ännu tydligt spåren av dess tidigare invånare. Sakerna som möter oss i huset väcker vår nyfikenhet. Vilka var det som en gång bodde här? Hur tedde sig deras liv? Vad drömde de om? Och vad blev det av deras drömmar?

Ödehusets saker visar oss också en annan sida. Sakerna är inte längre i någons tjänst, de behöver inte längre göra nytta, och plötsligt ser vi dem med andra ögon. Övergivna, oanvända och märkta av tidens tand trotsar sakerna vår vardagliga förståelse av nyttoföremål.

Tegelbruket i Stensjö

Tänk att denna byggnad har medverkat till byggandet av den moderna stenstaden Oskarshamn. I juni 1881 brann stora delar av stadens trähus ned till grunden. Byggnadslagen från 1874 förbjöd ny stadsbebyggelse i trä. Istället skulle en modern stenstad i tegel byggas. Breda gator och brandsäkerhet fick man på köpet. Bröderna Emil och John Wijkström hade köpt en del av Stensjö i syfte att tillverka tegelsten. Men verksamheten försattes i konkurs 1887 efter hård konkurrens. Bruket bytte ägare ytterligare två gånger innan det revs år 1910. Brukets tillsynsbostad blev kvar och hyrdes av en skomakare en tid. Husets sista hyresgäst var en ensamstående kvinna med ett stort antal katter. Hon sågs som en särpling av omgivningen och trakasserades ofta av traktens ungdomar som såg kvinnan som lovligt byte.

Idag växer skogen tät kring bostadshuset som stått tomt sedan ett drygt halvsekel. En liten skylt intill ödehuset upplyser om det tidigare tegelbruket. Verksamheter och människor kommer och försvinner. Om ett par år kommer skogen att avverkas och huset rivs. Man slås av tingens förgänglighet. Naturen ger och naturen tar. Stensjös enda tegelbruk är snart ett minne blott.

Rädsla inför det okända

Vad har hänt? Ytterdörren står på vid gavel
och i köket ligger gamla husgeråd på det smutsiga golvet.
Alla fönster är utslagna och det regnar in.
På väggen har någon klottrat sin signatur samt bokstäverna RIP.
I byn talas det om att det ska ha hänt något otäckt i huset
men ingen vet exakt vad.
Den gamle mannen som hade bott i huset hade
legat död i flera veckor innan någon saknade honom.
Ingen vet vem som hittade honom eller vad han dog av.

Jag är en inkräktare.
Det känns som om någon eller något observerar mig.
En kall ilning drar utmed ryggraden när jag ser
de ihåliga gluggarna där det en gång suttit fönsterglas.
Som ett uttryckslöst ansikte stirrar det på mig.

Det finns en outtalad rädsla inför hus där man tror att
något otäckt har hänt. Spökar det? Är huset hemsökt?
Stannar själen kvar på platsen där någon dött?
Är det därför som någon har klottrat de tre bokstäverna på väggen,
som ett gravmonument med önskan att vila i frid?
Ett ödehus skapar ett stigma hos omgivningen,
ett avståndstagande eller ett dåligt samvete.
Vårt moderna och upplysta samhälle har inget att sätta emot
en av vår mest primitiva känsla, rädslan inför det okända.

Jag räddade ett hus

Det var som om huset ropade på hjälp.

Mitt i skogen låg det, övergivet sedan lång tid.

Taket hade fallit in och kring ödehuset växte en tät ridå av granar.

»Ta hand om mig!«

Kraften i budskapet var lika stark som den oväntade upptäckten.

Huset hade lämnats åt sitt öde sedan länge

men var på något sätt förförande vackert i sin sargade skepnad.

Jag såg med vilken varsamhet som timmerstockarna

hade bearbetats och fogats samman till en huskropp.

Tänk om man bara kunde laga taket,

ta bort granarna och ge huset upprättelse.

Plötsligt inser jag att husets rop på hjälp kommer inifrån mig själv
och orsakar samma beskyddarinstinkt i mig

som för fågelungen som fallit ur sitt bo

eller den där fula gathunden med sargat öra på utlandssemestern.

Jag vill ta hand om den, hjälpa den och ge den en ny chans.

Det är alltid med vemod som jag lämnar ödehus bakom mig

med ett gnagande dåligt samvete över att inte göra tillräckligt.

Men en gång vände jag inte ryggen till.

Det bedagade torpet med det förförande namnet Lugnet,

lämnade mig ingen ro. Husets rop på hjälp gick inte att stå emot.

Varken de rötskadade bottenstockarna, fuktskadan i köket eller
den förvuxna trädgården avskräckte mig.

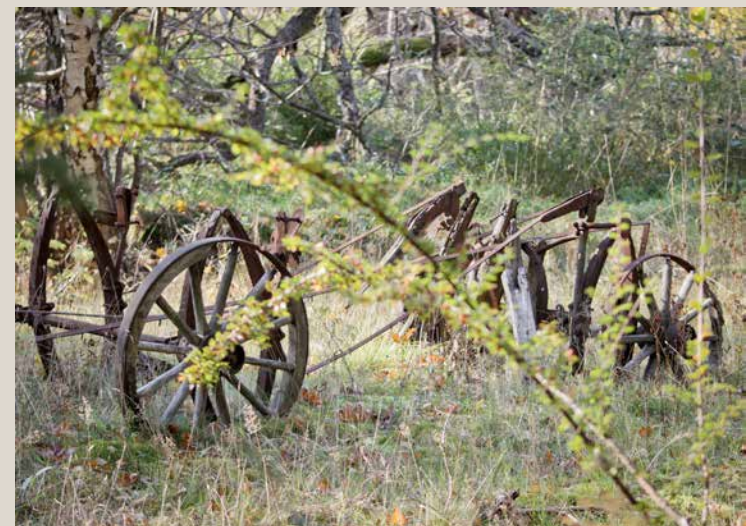
Nu, tre år senare, kan jag med viss stolthet och kärlek

i rösten säga: »Jag räddade ett hus!«

Epilog

Under arbetet med utställningen har vi funnit flera orsaker till att det finns ödehus. Hus blir gamla och måste försvinna för att lämna plats för nya. Det är en del av vår utveckling. Ödehus är samtidigt en tydlig indikation på svårigheten för glesbygdsregioner att överleva under stora samhällsomvandlingar. Hela bygder kan stå och förfalla. Vissa hus överges på grund av felaktigt läge, undermålig standard, dålig konstruktion eller på grund av verksamhet som omgivningen tar avstånd ifrån. Ibland kan det ha uppstått dödläge på grund av oenighet mellan ägare eller ovilja att släppa taget på ålderns höst. Inte sällan medverkar bristande ork/intresse/ekonomi till förfallet. Men för en del kan ett gammalt ödehus vara en vacker upplevelse eller en länk till vår historia. Kanske förstår man varför människorna en gång valde att bosätta sig på platsen. För dem som ser det vackra i förfallet, kan det gå så långt att man försöker rädda ödehuset från sitt förfall. Att ge huset en ny chans, att försöka bevara och underhålla en äldre byggnad, är kärnan i byggnadsvården. Detta arbete sker kontinuerligt här i Stensjö by, som fick en ny chans för 50 år sedan då den förfallna byn donerades till Vitterhetsakademien. Vi arbetar med traditionella material och metoder och försöker skildra den historia och de människor som en gång har verkat här.

Kungl. KUNGL. VITTERHETS HISTORIE
OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN
Vitterhetsakademien